

М.А. Черосов

**ОЛОНХО —
НОРУОТ БААЙА**

2009

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՍՏՎԱԾԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՄԻՆԻՍՏԵՐՆԵՐԻ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԻ ԿԱԿՈՒՄԱԿԱՆ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ԿԵՆՏՐՈՆԱԿ

УДК 398.22(=512.157)(081)
ББК 82.3(2Рос-Як)я44
Ч49

Кинигэ Олонхо Тус сыаллаах Судаарыстыбаннай
программатын үбүлээһининэн тахсар

Черосов, Михаил Андреевич.

- Ч49 Олонхо - норуот баайа : улахан саастаах оворорго уонна ыччаттарга
уочаркалар. Иккис ситэрэн тахсыыта / М. А. Черосов. - Дьокуускай :
Көмүөл, 2009. - 96 с.
Агентство СІР НБР Саха

Норуоттар ааспыт остуоруйалара барыта тус-тусналаах. Онуоха бэрт
дьикти түгэһнэр, киһини сэргээлэтэр, үөрэтэр өрүттэр үгүстэр. Төрөөбүт
норуотун баай ие хоһоонноох уустук остуоруйалаах. Бу кинигэбэ бэрт
кылгастык саха норуота ханна үөскээбитин, биир төрүттээх омуктара
хашыктарын, бу билинчи дойдутугар хайдах кэлбитин, былыргы үтүө
үгэстэрин уонна олонхо туһунан суруллар.

УДК 398.22(=512.157)(081)
ББК 82.3(2Рос-Як)я44

© Черосов М.А., 2009
© Оформление. Издательский дом «КӨМҮӨЛ», 2009

Михаил Андреевич Черосов

ОЛОНХО - норуот баайа

Улахан саастаах оҕолорго уонна
ыччаттарга уочаркалар

Дьоккуускай - 2009

Мин эдэр ааѳааччым!

Биһиги дойдубутугар сүүстэн тахса норуот олорор. Кинилэр бары биир иллээх кэргэнни-лэр, биир дьоллоох олоѳу туталлар. Ол эрэри ити норуоттар ааспыт остуоруйалара барыта тус-туспалаах. Онуоха бэрт дьикти түгэннэр, кинини сэргэвэлэтэр, үөрэтэр өрүттэр үгүстэр.

Эн төрөөбүт сахан норуота эмиэ баай ис хоһоонноох уустук остуоруйалаах. Ону хайаан да сэргиир буолуохтааххын. Мин эйиэхэ көмөлөһөр сыалынан бу кыракый кинигэни суруйабын. Манна бэрт кылгастык төрөөбүт норуотун ханна үөскээбитин, биир төрүттээх омуктара ханнык-тарын, бу билинни дойдутугар хайдах кэлбитин, былыргы үтүө үгэстэрин уо.д.а. тустарынан суруллар.

Эн бу очеркалары ааѳан, төрөөбүт норуотун ааспыт остуоруйатын кэрэхсиир санаан күүһүрдэбинэ, мин эйиэхэ махталлаах илибин уунуом.

Мантан салгыы эн үөрэхтээх историктар аналлаах үлэлэрин ааѳыан, бэрт үгүһү, сонуну билиэн. Барыны билиэх-көрүөх үтүө дьулуургар ситиһиилэри баѳарабын.

Автор.

ОЛОНХО — НОРУОТ БААЙА, ОНУ ХАРЫСТЫАХХА

Саха норуота тылынан айымньытыгар улахан баайдаах. Бэл, ыраактаабылаах Россия кэмигэр киһи тылынан айыытын фантазиятын киэнэ, образын күүһэ, форматын тупсавайа үөрэхтээх дьон сүргэлэрин көтөхпүтэ. Ол туһунан С.В.Ястремская, В.Л.Серошевская, кэлин профессордар С.Е.Малов, М.К.Азадовская уо.д.а. суруй-талаабыттара.

Саха олонхотун чинчийээччи И.В.Пухов аабытынан, барыта олонхо сүүрбэччэ төгүл сахалыы таһаарыллыбыт эбит. Онтон 14 төгүлэ революция иннигэр оноһуллубут. Советскай кэмнэ сэттэ эрэ олонхо бэчээттэммит. Олортон улахан дьонго аналлаах үс эрэ олонхо сэрии кэннинээби кэмнэ тахсыбыт (Г.У.Эргис редакциятынан Оросин К.Т. «Дьулуруйар Ньургун Боотура», И.Г.Теплоухов-Тимофеев «Кулун Куллустуура», П.А.Ойуунускай «Дьулуруйар Ньургун Боотура», биир олонхо иккиһин бэчээттэммит, поэт Күннүк Уурастыырап «Тойон Дьаһарымата».

Итинтэн көрдөххө, саха олонхотун бэчээттээһин ордук кэлин кэмнэргэ умнууга хаалбыт эбит. Аны таһаарыах диэтэххэ олонхо суох буолаарай? Ол эрэри

тылы, литератураны үөрэтэр институт долбуурдарыгар араас олонхо тексин 125 ахсааннаах суруйуута отуттан тахса сыл устата кичэлтэн-кичэллик ыга баттанан сытар. Оттон төһөлөөх хомуллубакка сүтэн-оһон, умнуулан, ыһыллан-тобуллан эрэрэ буолуой?!

Олонхоһут ахсаана авыйаата. Авыйах авай кырдыаҕас оҕонньоттор эрэ хааллылар. Урут дьон бэрт эдэр саастарыттан да олонхоһон дьарыктанар этилэр. П.А.Ойуунускай оҕо сылдьан олонхолуур буолта диэн кэпсииллэр. Билинги ыччат оскуолаҕа түмсэн үөрэнэр, интернакка озорор. Былыргы курдук биирдиилээн олонхоһуту батыһа сылдьан истэр кыаҕа суох. Оччоҕо олонхо оскуола оҕолоругар биһирэнэр дуо, оскуола библиотекатыгар олонхо тексэ мунньуулар дуо диэн ыйытыаххыт.

Билинги кэмгэ туттулла сылдьар оскуола программатыгар «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхо алтыс кылааска эрэ баара-суоҕа 6 чаас устата үөрэтиллэрэ ыйыллар. Ол алта чаастан төһөтө эрэ теорияны үөрэтиигэ, онтон ордубута дьинг тексин аавыыга барар. Ити чаас иһинэн оҕоҕо боччумнаах өйдөбүлү хаалларар, олонхону кэрэхсэтэр курдук ханныктаах да учуутал үлэлиир кыаҕа суох.

IX-X кылаастарга литература историятын курсугар бэриллэр бэрт кэмчи чааска олонхо туһунан ахтыллыбат да быһыылаах. Кылаас таһынан аавыыга «Кулун Куллустуур» уонна «Дьулуруйар Ньургун Боотур» олонхолор испииһэҕкэ бааллар да, хайа да оскуолаҕа оҕо барыта ааҕар курдук ахсааннаах суох. Оһон оҕолор аахпаттар.

Суруйааччы С.Васильев олонхону оҕолорго анаан чочуйан оһорбут үтүөкэннээх холобурдаах этэ. Бэл оннук олонхо оҕо ахсааныгар тийэр курдук бэчээттэммэтэҕэ.

Саха университетыттан ситэтэ суох орто оскуолаҕа тийэ туттар суос-совтох пособиелаахпыт. Ол суруйааччы Суорун Омоллоон «Саха фольклора» диэн кинигэтэ. Бэл, онтубут 20-чэ сыл устата иккиһин кыайан тахса илик.

Уус-ураи самодеятельность, радио көмөгүнэн олонхону пропагандалаанын эмиэ ситэтэ суох. Самодеятельность кытгыылаахтара үксүн бэлэм тексинэн толороллор, айар олонхоһуттар кытгыбаттарын көрүөтө. Тыа кулууптарыгар, нэһилиэнньэлээх киинэргэ олонхоһуттарга көх-нэм буолан, дьону мунньан кинээттэн киэнэ олонхо, ырыа биэчэрдэрэ тэриллэрэ буоллун. Дьон сынньаланын хайдах курдук үчүгэй тэрийини буолуох, дьон болҕомтотун тардыах этэй?

Радионан хам-түм Г.Колесов П.А.Ойуунускай олонхотун үтүөкэннээх толоруутун истэбит. «Соҕотох карагаччы, төһө да күндүтүн иһин, сааһы аралбат» диэн өс хоһооно баар. Олонхоһуттары бэйэлэрин толорторуу ситэтэ суох.

Москваҕа саха литературатын уонна искусствотун биэчэригэр олонхо туруоруута хайдах курдук Союз көрөөччүлэрин умсугутта этэй? Ол эрэри олонхо Якутскай куоракка эрэ туруоруллар буолан, саха норуотун киэнг аранатыгар ситэ тиийбэт. Билигин тыа да сирдэригэр бэрт киэнг кулууптаах, электрическэй уоттаах-күөстээх кииннэр баар буоллулар. Олонхонон гастроллуур да, бука, кыаллыа эбитэ буолуо. Өссө итини ааһан олонхонон бырааттыы тюрк республикаларын кэрийэр буоллар... Билигини суол-иис, кыах үйэтигэр ити кыаллыа эбитэ буолуо.

Ааспыт үйэҕэ, бэл, суруга-бичигэ суох кэмнэ олонхоһут аата норуокка киэнник тарҕанара, диригиттыктабыл, бастыҥ бочуот киниэхэ ананара. Билигин арыйах арай ордон хаалбыт олонхоһуттарга уһулуччу болҕомто ууруллуохтаах этэ.

Мантан салгыы биир эрэ суолга санааны этиэҥи баарылар. Ол олонхону научнай үөрэтин сорох өрүттэрин туһунан.

Олонхо бэрт баай өрүттээх айымньы көрүнэ. Кинини норуот бүтүннүүтэ үгүс үйэлэр усталарыгар чочуйан айбыта да, норуот остуоруйатын, өйүн-санаатын, искусствотун кытта ыкса сибээстиир. Олонхоҕо норуот аас-

пыт суола, философията, эстетическэй көрүүлэрэ, искусствотын араас өрүттэрэ — барыта түмүллэн кестөр. Ол иһин олонхону фольклористан ураты историк этнограф, философ, лингвист, искусствовед — бары үөрэтэр кыахтаахтар. Биирдии бэйэлэрэ хайа өттүттэ хайдах үөрэтэллэрин специалистар бэйэлэрэ эрэ ситэ өйдүүлэрэ чохччы. Итинтэн кестөрүнэн саха олонхоту үөрэтиигэ бүтүн институт үлэлиэн сөптөөх эбит. Оттоо биһиэхэ тэрилтэ былаанынан үлэлиир биир да киһи баара биллибэт.

Олонхо тылын-өһүн үөрэтии эмиэ олус улахан суол талаах. Үрдүттэн олонхо тыла баай, ол баайын, араа киэргэтэр, ойуулуур средстволарын үөрэтии, ону тыл сайдытыгар туһаныы тэриллэ илик.

Олонхо поэтика диэн анаан-минээн үөрэтиллэ илик проблема баар. Саха олонхотун хартыынатын, обраһы күүһэ туоххата быһаарылла илик. Ити тыл ойуулуур средстволарын үөрэттэххэ биллэр кыахтаах. Олонхону бу өттүттэн диригиник үөрэтии литература сайдытыгар быһаччы сабыдыаллаах буолуо этэ.

Ааспыт өттүгэр олонхону үөрөспит үөрэхтээхтэр суох буолбатахтар. Буолан баран олонхону үөрэтии балачча өрдөөнүттэн саҕаламмыта. Советскай кэмнэ Г.В.Ксенофонов, А.Е.Кулаковскай, П.А.Ойуунускай да ааттара баарынан олонхону үөрэтии историята кими баарар сэргэбэлэтэр. Үөрэхтээхтэр Г.У.Эргис, И.В.Пухов олонхо сорох боһуруостарыгар кандидатскай диссертациялары көмүскээбиттэрэ. Ол эрэри ити барыта олонхону үөрэтии проблематын сорох эрэ өрүттэрин хабар. Автордар бэйэлэрэ да ол туһунан суруйбуттара. Дьингээх киэн далааһыннаах үөрэтии саҕа сэгэтиллэн эрэ турар.

Ханнык баарар омук туох эмэ ураты, киһиэхэ бэйэтигэр эрэ баар чорбоччу идэтинэн атын омуктарга биллэр. Онтукатынан күөнүнэн албан аата аарыгырар, суон сураҕа тарҕанар. Оннугунан биһиэхэ олонхобут буолара чохччы. Дьэ ол иһин, олонхону диригиник үөрэтэн, эл-

эпосун бэчээттээн, нууччалыы тылбаастаан, саха фанта-
стигын көрдөрөр тына ойуулаан-мандардаан атын омук
арааччыларыгар таһаарыах тустаахпыт.

Карело-финскэй национальной эпос «Калевала» эмиэ
эпосуруйа дойдутун геройдарын араас быһылааннаах
көрөсүн быһылыларын кэпсиир. Ити эпос бэрт элбэх ва-
рианнаах эбит. Оттон барыларыттан түмэн «Калевала»
сүүмэрдэммит тексин онорбуттар. Саамай кэлин сана
композициятын 1949 сыллаахха О.В.Куусинен онорбута
быллар. Ити эпос нан дойду үгүс норуоттарын тылыгар
тылбаастаанан турар.

Эбэтэр киргизтэр «Манас» диэн национальной эпо-
старын ылыабыт. Киргизтэр сии биһиги курдук тюрк
омуктара. Саха норуота хайа да тюрк омуктарынааҕар
киргизтэргэ, туваларга, хакастарга чугас турар. Кир-
гизтэр «Манастара» төһөлөөх аатырарый? Кинилэр
эпостарын тюрк омуктар үксүлэрэ билэллэр. Оттон
олонхолоохпутун бэйэбит эрэ кэпсээтэхпитинэ, истэн
сөһүйэллэр, толоруута арааһын сөбөллөр, хас герой араас
кылаастаахтык ыллырыын, ону биир олонхотут хайдах
сантаан толорорун бэркиһииллэр. Ханнык эмэ баһын-
таарын да иһиттэхтэринэ, сахалар баай искусстволаах,
кэрэ музыкалаах омуктар быһыылааххыт дииллэр.

Олонхону биллэри — саха ыччатыгар улахан
интэр суолталаах буолуохтаах. Норуот ааспыт олобор
туох үтүө, кэрэ өрүттээвин, бар дьон иинигэр тугунан
күөн туттар кыахтаабын кэнчээри ыччатыгар кэпсээһин
биһиги нэспит буолар. Оччоҕо эрэ биһиги ыччаппыт
төрөөбүт норуотугар сүгүрүйэр, кинини таптыыр улуу
тыһыҥа итиллиэҕэ.

Онон төрөөбүт норуотпут айар талаана, этэр илбиһэ,
өйдүүр өйө, саныыр санаата түмүллүбүт, күөн туттар
күндү баайыгар — олонхотугар сөптөөх болзомтону
ууруобун.

М.ЧЕРСОВ,
*Саха государственнай университетин
преподавателэ.*